

Dr. Csordás Sándor—Dr. habil. Vókó György

A fogvatartottakkal való bánásmód elvei és gyakorlata

A fogvatartottakkal való bánásmód már hosszú évtizedek óta egyre inkább a szakmai és a közérdeklődés homlokterébe került. Különösen felerősödött ez a folyamat a rendszerváltás és az Európai Unióhoz csatlakozás időszakában. Az érdeklődés fokozódását az is jelzi, hogy a bánásmódot nemzetközi szinten (CPT)¹ és hazai viszonylatban is különböző szervezetek (Magyar Helsinki Bizottság)² folyamatosan vizsgálják. Az ügyészség rendszeres törvényességi vizsgálatainak is kiemelt szempontja a bánásmód törvényessége³. A felerősödött érdeklődés és vizsgálatok ellenére sem kellően tisztázott azonban, hogy mi tartozik a bánásmód körébe, mit értünk törvényes, emberséges bánásmóddal, az emberi méltóság tiszteletben tartása alatt, mit tekinthetünk embertelen, megalázó bánásmódnak. Ezekre a kérdésekre és dilemmákra keressük a választ, annak érdekében, hogy a fogvatartó szervek felelős vezetői és a fogvatartói állomány körében tudatosuljanak az emberséges bánásmóddal kapcsolatos követelmények, és ezeket következetesen alkalmazzák a gyakorlatban.

A fogvatartottakkal való bánásmód fogalmi elemei

A bánásmód a legtágabb értelemben emberek közötti viszonyt jelent. Mégpedig olyan viszonyt, amelyben az egyik fél valamilyen hatalmi pozícióban áll, a másik fél pedig valamilyen alárendeltségi, függőségi stb. helyzetben van. A bánásmód mindig a fölérendelt oldalról valósul meg az alárendelt helyzetben lévővel szemben. Ilyen viszony van például a szülő és a gyermek, a tanár és a tanuló, az edző és a sportoló, az orvos és a beteg, az előljáró és az alárendelt, a főnök és a beosztott, a bíró és a vádlott, a fogvatartó és a fogvatartott között.

A bánásmód általában huzamosabb időtartamú kapcsolatot feltételez, de megvalósulhat rövid idő alatt is (például egy rendőri előállítás során). A bánásmód tartalma és terjedelme az adott viszony jellegétől függ. Olykor csekély mértékű, csak valamilyen életviszonyra, tevékenységre terjed ki, máskor pedig a függőségi (alárendeltségi) helyzetben lévőnek szinte az egész életterére, életkörülményeire ráhatással van. Például az edző által alkalmazott bánásmód csak a sportoló felkészítésére, az orvos és az ápoló általi bánásmód a beteg gyógykezelésére és kórházi ellátására terjed ki. A szülő viszont

1. Európai Bizottság a kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok megelőzésére (CPT) ellenőrzési jelentései: CPT 1995/21. számú jelentése, CPT 2000/21. számú jelentése, CPT 2003/71. számú jelentése.

2. Előrehozott büntetés. Bp. Alkotmány- és Jogpolitikai Intézet – Magyar Helsinki Bizottság, 1997.

3. Kurdi Tímea – Vókó György: Fogvatartotti panaszok a bánásmód köréből. Börtönügyi Szemle (BSZ), 2002. 4. – Pongrácz Dóra: Az idegenrendészeti fogdák ügyészi törvényességi felügyeleti tapasztalatairól. BSZ, 2003. 2. – Vókó György: A fogvatartottakkal való emberséges bánásmód aktualitásai. BSZ, 2003. 2. – Szücs András: A fogvatartottakkal való bánásmód törvényességének helyzete Magyarországon. BSZ, 2003. 3.

jóval szélesebb körűen foglalkozik a gyermekével, bánásmódja a gyermek testi és lelki fejlődésének egészére kihatással van.

A hatalmi jellegből adódóan a fölérendelt helyzetben lévőknek önmérsékletet kell tanúsítania a tőle függőségi helyzetben lévővel szemben. Nem szabad a helyzetét kihasználnia, esetleg visszaélni azzal. Éppen ezért a mai társadalmi fejlettségi szinten az ilyen jellegű viszonyok többnyire valamilyen jogi szabályozás alatt állnak, valamint erkölcsi követelmények és szokások is átszövik.

A fogvatartó szerv (büntetés-végrehajtási intézet, rendőrségi fogda, határőrségi fogda, előállító helyiségek stb.) és a fogvatartott (előzetesen letartóztatott, őrizetes, előállított, elítélt, stb.) között büntetés-végrehajtási jogviszony keletkezik.⁴ A büntetés-végrehajtási jogviszony hatalmi viszony ugyan, de nem jelentheti a fogvatartott jogfosztottságát, teljes alárendeltségét és kiszolgáltatottságát.⁵ A fogvatartott a büntetés-végrehajtásnak nem tárgya, hanem alanya, akit a büntető szankció végrehajtása során jogok illetnek meg és kötelezettségek terhelnek.⁶ A fogvatartó szervezetet – mint a jogviszony másik alanyát – szintén meghatározott jogok illetik meg és kötelezettségek terhelik, ezek érvényesítésével hajtja végre a szankciót. Ennek során különösen érvényesülnie kell annak az elvnek, hogy a fogvatartó szerv és a fogvatartott között minden érintkezésnek csak e jogviszony alapján, a jog által szabályozottan szabad történnie.⁷

A fogvatartottakkal való bánásmódot a felvázolt alaphelyzet határozza meg. Ebből fakadnak a **bánásmód alapelvei**, vagyis

- tiszteletben kell tartani a fogvatartottak emberi jogait,
- a fogvatartottakkal emberségesen, az emberi méltóság tiszteletben tartásával kell bánni,
- tilos kínzást, embertelen, megalázó bánásmódot alkalmazni,
- tartózkodni kell mindenfajta diszkriminációtól.

Az emberséges bánásmód, valamint az emberi méltóság tiszteletben tartásának követelményét több nemzetközi dokumentum és hazai jogszabály is meghatározza.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (PPJNE) 10. cikke előírja, hogy a szabadságuktól megfosztott személyekkel **emberségesen** és az emberi személyiség veleszületett méltóságának tiszteletben tartásával kell bánni.

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (87) 3. számú ajánlása az Európai Börtön szabályokról (EUBSZ) 1. pontja előírja, hogy „a szabadságtól való megfosztás olyan tárgyi és erkölcsi viszonyokban nyilvánulhat meg, melyek biztosítják az **emberi méltóság** tiszteletben tartását, és összhangban állnak az itt tárgyalásra kerülő szabályokkal”.

Az ENSZ Közgyűlésén 1979-ben elfogadott Magatartási Kódex a Rendfenntartó Erők Tisztviselői Számára (REMK) 2. cikke is meghatározza, hogy „kötelességük teljesítése során a rendfenntartó erők tisztviselői kötelesek tiszteletben tartani és védelmezni az emberi méltóságot és óvni minden személy emberi jogait”.

4. Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Pécs – Budapest. Dialóg Campus. 1999. 167. old.

5. Csordás Sándor: Kódex a jövőnek. BSZ, 2000. 3. 40. old.

6. Vókó György: i. m. 143. old.

7. Csordás Sándor: i. m. 40. old.

Az ENSZ Közgyűlés 1990-ben elfogadott 45/111. számú határozatának (Bánásmód alapelvei) 1. pontja előírja, hogy minden fogvatartottat alanyi jogon megillet az emberi méltóságot és értéket tiszteletben tartó bánásmód.

Az emberséges bánásmód követelménye az Alkotmány 54. §-ából is következik, amely kimondja, hogy minden embernek veleszületett joga van az emberi méltósághoz. A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. tvr. (Bv. tvr.) 21. §-a is meghatározza, hogy az elítélt emberi méltóságát tiszteletben kell tartani.

A kínzást és az embertelen, megalázó bánásmódot több nemzetközi dokumentum és hazai jogszabály is tilalmozza. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának (EJEN) 5. cikke, a PPJNE 7. cikke, az Emberi Jogok Európai Egyezményének (EJEE) 3. cikke, a Kínzás és más kegyetlen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód elleni Nemzetközi Egyezmény (KNE) 16. cikke közel azonos megfogalmazásokkal írja elő, hogy „senkit sem lehet kínzásnak, embertelen, megalázó bánásmódnak alávetni”.

A kínzás fogalmát a KNE 1. cikke határozza meg, miszerint „a kínzás kifejezés minden olyan cselekményt jelent, amelyet szándékosan, éles testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés kiváltása céljából alkalmaznak valakivel szemben...”

A kínzás, az embertelen és a megalázó bánásmód fogalmát, illetve azok súlyossági fokozatait az EJEE 3. cikkének alkalmazása tekintetében az Európai Bizottság és az Európai Bíróság is meghatározta.

A Bizottság álláspontja szerint

- **kínzás:** olyan embertelen bánásmód, amelynek célzata információk vagy concessziók szerzése, illetve büntetés kiszabása,
- **embertelen bánásmód vagy büntetés:** olyan bánásmód, amely szándékosan súlyos fizikai vagy lelki gyötrelmet okoz, és amely az adott helyzetben jogtalan,
- **megalázó bánásmód vagy büntetés:** olyan bánásmód, amely durván megaláz valakit mások előtt, illetve őt meggyőződésével vagy lelkiismeretével ellentétes cselekvésre készíti.

A Bíróság egy konkrét ügyben a következő álláspontot képviselte:

- **kínzás:** szándékos embertelen bánásmód, amely nagyon súlyos vagy kegyetlen gyötrelmet okoz,
- **embertelen bánásmód vagy büntetés:** nagyfokú fizikai vagy lelki gyötrellemmel járó büntetés kiszabása,
- **megalázó bánásmód:** kegyetlen bánásmód, amely azt célozza, hogy az áldozatokban félelem, gyötrellem vagy alacsonyabb rendűség érzetét keltse, alkalmas arra, hogy lealacsonyítsa és megalázza őket, és lehetőleg megtörje fizikai vagy morális ellenállásukat.⁸

A Bíróság gyakorlatában az EJEE 3. cikke alkalmazásához a visszaélésnek egy meghatározott súlyossági fokot el kell érnie. A súlyosságnak ez a minimális mértéke függ a bánásmód jellegétől és tartalmától, továbbá a beavatkozás tartamától, fizi-

kai és pszichikai hatásaitól, valamint életkortól, nemtől és az érintett egészségi állapotától is.⁹

A REMK 1. cikke meghatározza, hogy a rendfenntartó erők tisztviselői kötelesek védelmezni minden embert a törvénytelen cselekményekkel szemben. A 3. cikk kimondja, hogy a rendfenntartó erők tisztviselői csakis akkor alkalmazhatnak erőszakot, ha az feltétlenül szükséges és csakis olyan mértékben, amennyire azt kötelességük teljesítése megköveteli.

A hazai jogszabályokban az Alkotmány 54. §-a rendelkezik arról, hogy senkit sem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánásnak vagy büntetésnek alávetni. A Bv. tvr. 21. §-a szintén meghatározza, hogy az elítéltet nem lehet kínzásnak alávetni, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódban részesíteni.

Az Alkotmánybíróság 13/2001. (V.14.) AB határozata is rögzíti, hogy a büntetés-végrehajtásban megnyilvánuló állami büntetőhatalom nem korlátlan, a bűnösnek talált és büntetésre ítélt egyén nem teljesen kiszolgáltatott. Az elítélt nem tárgy a büntetés-végrehajtásnak, hanem alanya. A büntetés-végrehajtás alkotmányos kereteit a kínzás, a kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmód és büntetések tilalma, valamint az emberi méltósághoz, személyi biztonsághoz való jog adja.

Az embertelen, megalázó bánásmód tilalmához szorosan kapcsolódik a **diszkrimináció tilalma** is. A PPJNE 2. cikke, az EJEN 7. cikke, az EUBSZ 2. pontja, a Minimum Irányelvek a Letartóztatott Személyekkel való Emberséges Bánásmódról (ENSZ 1955. AMSZ) 6. pontja különböző megfogalmazásokban meghatározzák, hogy a törvény előtt mindenki egyenlő és minden megkülönböztetés nélkül joga van a törvény egyenlő védelméhez. **Nem tehető hátrányos megkülönböztetés a faj, a bőrszín, a nem, a nyelv, a vallás, a politikai vagy más vélemény, meggyőződés, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerint.** Ezen tilalmakat továbbfejlesztendő és kiegészítendő írja elő a Bánásmód alapelvei 3. pontja, hogy törekedni kell tiszteletben tartani azon csoportok vallási meggyőződését és kulturális elveit, amelyhez a fogvatartott tartozik.

Az Alkotmány 70/A. §-a kimondja, hogy a Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.

A Bv. tvr. 2. §-a szerint az elítéltek között nem tehető hátrányos megkülönböztetés nemzetiségi és etnikai hovatartozásuk, vallási vagy politikai meggyőződésük, társadalmi származásuk, nemük, illetőleg vagyoni helyzetük szerint.

A felsorolt szabályok, előírások nem határozzák meg **az emberséges bánásmód fogalmát**, ezért azt a fogvatartási jogviszony tartalmából és terjedelméből lehet levezetni.

9. Nagy Ferenc: Európai kihívások, magyar válaszok a büntetőjog és a büntetés-végrehajtás területén. BSZ, 2003. 1. 15. old.

A fogvatartási jogviszonyt, az ebből fakadó jogokat, kötelezettségeket és egyéb normákat különböző nemzetközi dokumentumok (ajánlások, határozatok), valamint különböző szintű jogszabályok részletesen szabályozzák.

A nemzetközi dokumentumok közül a leglényegesebb az ENSZ által 1955-ben kiadott Minimum Irányelvek a Letartóztatott Személyekkel való Emberséges Bánásmódról (AMSZ), melyet az európai viszonyokra az Európa Tanács továbbfejlesztett és aktualizált (az Európa Tanács Miniszteri Bizottság ajánlása az Európai Börtönszabályokról R (87) 3. EUBSZ).

Az AMSZ hivatalos magyarázata szerint „a börtönbeli életfeltételek a legfontosabb tényezők a fogvatartottak méltóságának és önértékelésének meghatározásában. Hol alszik, mit visel, mit, hol, és hogyan eszik, vetett ágya van, vagy a földön fekszik rongyokkal takarva, szabad-e mosakodnia és milyen gyakran, bármikor eljuthat-e a mellékhelyiségbe vagy kérnie kell az őrt minden alkalommal, mindezeknek óriási hatása van a testi és lelki jólétre”. A magyarázat szerint „a nagyon rossz fizikai körülmények a fogvatartott méltósághoz való jogának megsértésén kívül minősülnek kegyetlen és különleges büntetésnek, veszélyeztethetik a fogvatartott egészségi állapotát és életét, és így sérthetik a kinzástól és más kegyetlen, embertelen és megalázó bánásmódtól és büntetéstől való mentesség jogát.”¹⁰

Az előzetesen letartóztatottak tekintetében az ENSZ által 1994-ben kiadott „Bírósági tárgyalásra vagy fellebbezésre váró, illetve a bíróság határozata alapján más okok miatt őrizetbe vett személyek fogvatartását szabályozó rendelkezések” (Fogvatartási Szabályzat) határozza meg az alapvető fogvatartási szabályokat.

Ezekon kívül egyes speciális kérdésekben, illetve egyes fogvatartotti csoportok tekintetében több ajánlás, határozat látott napvilágot.¹¹

Az Európai Parlament az Európai Unión belüli fogvatartási körülményekről szóló határozatában felszólítja a tagállamokat, hogy az Európa Tanács büntetés-végrehajtási előírásait teljes mértékben alkalmazzák. Különösen a higiéniai minimumokkal kapcsolatos követelményeket, a cellák kitakarítására, az étellemezésre, a ruházatra, a fűtésre, a higiéniaira, az egészségügyi ellátásban, a munkában, a képzésben és a képzésben, valamint a szociális nevelő, kulturális és sporttevékenységekben való részvételre vonatkozó előírásokat, és mindazon tényezőket, amelyek a fogvatartottak méltóságát és társadalmi visszailleszkedését segítik elő.¹²

10. Szabványok alkalmazása. Nemzetközi Kézikönyv a megfelelő börtöngyakorlatról. ENSZ kiadvány 1994. 38. old.

11. A 21 év alatti bűnelkövetők rövid tartamú kezelése. Határozat 66/25. – Felnőtt bűnelkövetők rövid tartamú büntetésüket töltő elítéltek kezelése. Határozat 73/17. – A büntetés-végrehajtási munkálatás. Határozat 75/25. – A hosszú tartamú büntetésüket töltő elítéltek kezelése. Határozat 76/2. – Fogvatartás a bírósági tárgyalás alatt ET ajánlás R (80) 11. – A veszélyes fogvatartottak fogvatartása és kezelése. ET ajánlás R (82) 17. – Külföldi fogvatartottak kezelése. ET ajánlás R (84) 12. – A börtönművelődés. ET ajánlás R (89) 12. – Az AIDS-es és a fertőző betegek fogvatartottak egészségügyi ellátása. ET ajánlás R (93) 6. – A büntetés-végrehajtási intézetek zsúfoltságáról. ET ajánlás R (99) 22. – Alapelvek a fogvatartottakkal való bánásmódról. ENSZ Közgyűlés 45/111/1990. számú határozata

12. Európai Parlament A4-0369/98. számú határozata 1. pont

A hatályos jogszabályok közül a fogvatartással kapcsolatos alapvető normákat a Bv. tvr. szabályozza. Az alacsonyabb szintű jogszabályok közül a leglényegesebbek a 6/1996. (VII.12.) IM rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól (Bv. sz.), a 19/1995. (XII.13.) BM rendelet a rendőrségi fogdák rendjéről (FR.). E jogszabályokon kívül még számos miniszteri rendelet határoz meg különböző fogvatartási normákat. Ezek mellett egyéb jogszabályi előírásokat is érvényesíteni kell a fogvatartás során – például 253/1997.(XII.20.) Kormányrendelet OTSZ.

Alappal feltételezve azt, hogy a szabályozás megfelelő, **emberségesnek az a bánásmód tekinthető, amely megfelel a fogvatartással kapcsolatos nemzetközi dokumentumok előírásainak, valamint a jogszabályok rendelkezéseinek.** Emellett természetesen az emberséges bánásmódnak az is kritériuma, hogy **feleljen meg az emberi kapcsolatokra vonatkozó erkölcsi normáknak is.**

E fogalmi megközelítés persze csak akkor lenne tökéletes, ha a fogvatartási normák is tökéletesek lennének, vagy ha nem mindenben tökéletesek, akkor azzá kell tenni azokat. Például a Bv. sz. 137. §-a a zárkákban 6 m³ légtér biztosítását írja elő fogvatartottként, ezzel szemben az OTSZ 85. §-a 15 m³-t ír elő, a FR. a zárkák berendezési tárgyait nem határozza meg.

Az emberséges bánásmód fogalmi tisztázása mellett azt is tisztázni szükséges, hogy **mi tekinthető embertelen, megalázó bánásmódnak.** Amennyiben egyfajta bánásmódot nem tekinthetünk emberségesnek, akkor az ab ovo embertelennek tekinthető-e, vagy a két fogalom közé illesszünk-e be egy harmadikat is a „**nem emberséges**” bánásmód fogalmát.

Az Európai Bizottság és az Európai Bíróság előzőekben tárgyalt állásfoglalását is figyelembe véve, jogosan juthatunk olyan álláspontra, hogy az emberséges bánásmódnak nem egyedüli ellentéte az embertelen bánásmód. Ugyanis a normákkal ellentétes bánásmódnak egy bizonyos súlyossági fokot el kell érnie ahhoz, hogy embertelen, megalázó bánásmódnak minősüljön. Amennyiben a normaszegés nem éri el e súlyossági fokot, akkor tekinthető a bánásmód „nem emberségesnek”.

Összefoglalva tehát: **embertelen a bánásmód, ha a fogvatartásra vonatkozó normákat olyan mértékben megsérti, melynek következtében a fogvatartott emberi méltósága is sérelmet szenved.**

A fogvatartottakkal való bánásmód tartalma és terjedelme

A fogvatartó és a fogvatartott közötti viszony tartalma és terjedelme széleskörű, a fogvatartottnak szinte az egész életterére kiterjed, hiszen a fogvatartó intézmények totális szervezeteknek minősülnek. A fogvatartás tényéből következően a fogvatartott életszükségleteiről, emberi mivoltából fakadó egyéb szükségleteiről a fogvatartónak kell gondoskodnia.

A fogvatartottakkal való **bánásmód tartalmát és terjedelmét** az említett **jogviszony tartalma és terjedelme határozza meg.** A köztudatban azonban ez nem ilyen egyértelmű, a bánásmódot általában leszűkítve értelmezik, többnyire a fogvatartottakhoz való szubjektív viszonyulásra, leginkább a hangnemre korlátozzák. Nem te-

kintik például a bánásmód körébe tartozónak az elhelyezési, ellátási körülményeket, vagy egyes jogok (például a levelezés, látogatás) biztosítását.

A fogvatartási jogviszonyból eredően a bánásmód tartalmát és terjedelmét alapvetően két nagy területre, az objektív és a szubjektív elemekre lehet felosztani.

A bánásmód objektív elemei:

- az elhelyezési körülmények minősége (zárkák alapterülete, légtere, szellőzése, világítása, berendezési tárgyai stb.),
- a higiéniai viszonyok minősége (tisztálkodás, WC-re jutás, mosás, szárítás stb.),
- az ételmezés színvonala (étel minősége, mennyisége, étkezési körülmények stb.)
- a ruházat, ágynemű milyensége,
- az egészségügyi ellátás színvonala.

A bánásmód szubjektív elemei:

- a személyi állomány fogvatartottakhoz való viszonyulásának irányultsága (hangnem, kényszerítő eszközök alkalmazása, bántalmazás, megalázás, korrupció, a kötelezettségek teljesítésének megkövetelése stb.),
- a fogvatartottak egymás közötti viszonyainak kontrollálása (bántalmazás, kényszerítés, kihasználás stb.),
- a napi elfoglaltságok biztosításának színvonala és mértéke (szabad levegőn tartózkodás, sport, művelődés, munkavégzés stb.),
- a fogvatartotti jogok biztosításának megfelelése (kapcsolattartás, vallásgyakorlás stb.),
- a fogvatartottak ügyei, panaszai és kérelmei intézésének színvonala.

A felsorolt objektív és szubjektív elemek mindegyikét különböző szintű normák, előírások szabályozzák. Az ezeknek való megfelelés minősíti a bánásmódot.

A bánásmód mindig annak a részéről valósul meg, aki az adott szabály megtartásáért felelős. Ha például a rendőri fogdában elhelyezett fogvatartott levelezését, látogatását nem biztosítják megfelelően, azért nem a fogdaörség a felelős, hanem az ügyelődője, az embertelen bánásmód az ő részéről valósul meg.

Felmerülhet a kérdés, hogy az embertelen, megalázó bánásmód feltétlenül megvalósít-e fegyelmi vétséget, vagy bűncselekményt. Ezt a kérdést általánosságban nem lehet megválaszolni, mindig az adott helyzet vizsgálata során lehet eldönteni, hogy indítható-e fegyelmi vagy büntetőeljárás.

Olyan kérdés is felmerülhet, hogy embertelen, megalázó lehet-e egy olyan körülmény, amelyre nincs jogi szabályozás. Nem érti például a rendőri vezető, hogy az ügyész miért tartja megalázónak, ha a zárkában nincs asztal (és emiatt a fogvatartottak az ágy szélén ülve a térdükre helyezett tányérból eszik a levest), annak ellenére, hogy a FR. nem ír elő ilyen berendezési tárgyat. A válasz egyértelmű: a helyzet akkor is lehet megalázó, ha nincs rá jogszabály. Ilyen esetekben vagy el kell készíteni a jogi szabályozást, vagy annak hiányában is, józan emberi érzésektől vezéreltetve, meg kell oldani a helyzetet. Hiszen arra sincs jogszabály – az adott példánál maradva –, hogy nem lehet asztalt betenni a zárkákba.

Bánásmód a gyakorlatban

Az emberséges bánásmód, valamint az embertelen, megalázó bánásmód elvi kérdéseinek tárgyalását követően, a megfelelő tanulságok levonása érdekében, szükségesnek tartjuk a CPT és az ügyészség vizsgálataiból néhány jellemző eset, illetve körülmény közreadását.

Az elhelyezési körülményekről:

Közismert, hogy a bv. intézetekben a zsúfoltság évek óta magas, 150-170%-os a telítettség. Emiatt az egy főre előírt szabad mozgásteret és légteret nem lehet biztosítani.

Ezeket a körülményeket a CPT is ismeri, ennek tudatában ellenőrzései során minden alkalommal arra ösztökéli a magyar hatóságokat, hogy folytassák és fokozzák erőfeszítéseiket a zsúfoltság csökkentésére (CPT 2003. 71. számú jelentés). A CPT említett jelentése a rendőrségi fogdákkal kapcsolatban megállapítja, hogy a 8 m²-nél kisebb alapterületű zárkákat nem lehet egynél több, a 11 m² alapterületűeket pedig kettőnél több személy elhelyezésére használni.

Az emberséges fogvatartás minőségét jelentősen befolyásolja a zárkák természetes szellőzésének és megvilágításának állapota. Ezek a körülmények mind a bv. intézetekben, mind a rendőrségi fogdáknál általában nem kielégítőek.

Az ügyészi vizsgálat az egyik rendőrkapitányság fogdjában megállapította, hogy „az ablaknak nevezett nyílászáró, még szellőzőnyílásnak sem megfelelő”. A CPT említett jelentésében előírja, hogy Budapesten három rendőrkapitányság fogdjában a természetes fényhez és szellőzéshez jutást javítani kell. (Megjegyzés: a CPT csak e fogdákat vizsgálta.)

A bv. intézetekre vonatkozóan a zárkák berendezési tárgyait a Bv. sz. mellékletei meghatározzák, a FR. azonban nem ír elő berendezési tárgyakat, a Fogdaépítési Szabályzatot – amely egyébként már teljesen elavult volt – pedig hatályon kívül helyezték. Emiatt teljesen esetleges, hogy a rendőrségi fogdáknál milyen berendezési tárgyakat helyeznek el. Például asztalok csak néhány fogdjában találhatóak.

A rendőrségi fogdáknál beszerelt ágyak méretei (az említett szabályzat 75×190 cm. méretet írt elő) sok esetben megalázóan kicsik. Például az ügyészek két budapesti rendőrségi fogdjában megállapították, hogy az ágyak csak 60 cm. szélesek. A CPT előírta, hogy az egyik rendőrkapitányság fogdjában javítani kell a fogvatartottak alvó alkalmatlanságait.

A higiéniai viszonyokról:

A bv. intézetekben a fogvatartottak részére heti egy alkalommal kell meleg vizes fürdést biztosítani. Annak ellenére, hogy ezt jogszabály írja elő (Bv. sz. 151. §), nem tekinthető emberséges bánásmódnak.

Az sem emberséges bánásmód, ha a fürdőhelyiségek állapota nem megfelelő. A CPT jelentésében írja, hogy az egyik budapesti rendőrkapitányságon javítani kell a tisztálkodási helyiségek állapotát.

A CPT is és az ügyészség is kiemelt figyelmet fordít arra, hogy milyenek a szükséglet elvégzéséhez jutási lehetőségek. A bv. intézetekben ez nem gond, mert a zárkáknál

WC is található, az viszont nem tekinthető emberségesnek, ha ez nincs leválasztva a zárka légterétől. Márpedig a zárkák többsége ilyen.

A rendőrségi fogdák túlnyomó többségében a zárkákban nincs WC. Emiatt a fogvatartottakat kérésükre az őrségnek ki kell engednie. Ezzel kapcsolatban az ügyészek több jelzést és észrevételt tettek az illetékes rendőri vezetőknek, mert gyakran előfordult, hogy a fogvatartottakat az őrség csak késve engedte WC-re. Ennek részben olyan objektív okai is vannak, hogy a WC éppen foglalt, vagy az őrség más tevékenység miatt akkor nem ér rá. Az viszont nem objektív körülmény, ha az őrség a fogvatartottak tudomására hozza, hogy 22 óra után ne nagyon kérjék a WC-re engedést. Emiatt fordul elő gyakran, hogy a fogvatartottak a vizeletüket műanyag flakonokba ürítik, és azokat a zárkájukban tárolják.

A CPT is írja, hogy az illemhelyre jutást a nap bármely szakában biztosítani kell, azt a néhány budapesti rendőrségi fogdában észlelt gyakorlatot, hogy műanyag edényekbe vizeljenek a fogvatartottak, meg kell szüntetni.

Az a körülmény, hogy a zárkákban nincs WC, már önmagában is megalázó helyzetet teremt. Főleg, ha női fogvatartottaknak kell naponta többször is kérnie a férfi őrköt, hogy engedjék őket az illemhelyre. Az egyik fogdában ellenőrző ügyésznek például egy női fogvatartott a következő panaszt terjesztette elő: „Az őrségtől kértem, hogy engedjenek WC-re. Azt válaszolta az őr, hogy nem ér rá, majd később kienged. Mondtam neki, hogy sürgős. Erre azt válaszolta, hogy kössek csomót rá”.

Az élelmezés színvonaláról:

Tudvalelvő, hogy a fogvatartottak az étkezéssel kapcsolatban gyakran terjesztenek be panaszt. E panaszok nagy része megalapozatlan, azonban akadnak jogos panaszok is. Például megalapozottnak ítélte az ügyész a fogvatartott azon panaszát, hogy a karácsonyi ünnepek alatt két hét alatt nyolc alkalommal naponta csak egyszer kapott meleg ételt, az is melegített konzerv volt. Az ügyész jelzésére olyan válasz érkezett, miszerint nincs személyzet arra, hogy munkaszüneti és ünnepnapokon is működtethessék a konyhát. Az ilyen hozzáállás természetesen nem fogadható el, és a bánásmód az objektív nehézségtől függetlenül is embertelennek tekinthető.

Az étkezési körülmények a rendőrségi fogdák túlnyomó többségében nem fogadhatóak el. A már korábban említett asztalok és székek hiánya miatt a fogvatartottak megalázó körülmények között étkeznek. A XXI. században, Európa közepén az ilyen körülmények semmiképpen sem minősülhetnek emberségesnek.

Az egészségügyi ellátás színvonaláról:

Az előzőekben tárgyaltakhoz hasonlóan a fogvatartottak az egészségügyi ellátással kapcsolatban is sok panaszt terjesztenek elő, melyek túlnyomó része megalapozatlan. Megalapozottak voltak viszont azok a panaszok, hogy a fogdaorvos által írt beutaló ellenére a fogvatartottakat nem szállították ki időben szakorvosi vizsgálatra. Az egyes rendőri szervek egymásra mutogatása miatt az ügyészeknek kellett intézkedniük néhány ilyen ügyben.

A CPT legutóbbi jelentésében a rendőrségi fogdáknál elhelyezett fogvatartottak egészségügyi ellátásáról a következőket írja: „...a fogvatartottak azt állították, hogy a

rendőrorvosok által nyújtott ellátás minősége gyenge, sőt egyes rendőrorvosok állítólag elhárító magatartást tanúsítanak a fogvatartottak egészségügyi gondjai iránt”. Több panasz hangzott el a fogászati ellátáshoz jutásra történő hosszú várakozási időre is.

A CPT által kapott információ azt sugallja, hogy az előzetes letartóztatásban lévő személyek olyan fertőző betegségek tekintetében történő szűrése, mint a TBC és a hepatitis, sok kívánnivalót maga után, és úgy tűnt, hogy a HIV szűrés nem vehető igénybe. A CPT véleménye szerint a rendőrségi fogdák tekintetében a szűréseket a bv. intézetekhez hasonlóan kellene biztosítani. A helyzet javítása érdekében a CPT ajánlást tett, hogy a magyar hatóságok vizsgálják felül a rendőrségi fogdákból elhelyezett fogvatartottak egészségügyi szűrését.

A CPT olyan ajánlást is tett, hogy a rendőrségi fogdákból elhelyezett minden egyes fogvatartottról állítsanak össze egészségügyi kártotéket, amely más fogvatartási helyre történő átszállítások esetén kísérné a fogvatartottat. Az ennek következtében javuló információáramlás az egészségügyi ellátás minőségének javulásához is hozzájárulna.

Az egészségügyi ellátás terén a CPT minden ellenőrzés alkalmával kifogásolta, hogy a rendőrségi fogdákból a gyógyszereket a fogdaórség osztja ki a fogvatartottak részére. Felhívta a magyar hatóságok figyelmét arra, hogy a gyógyszert megfelelő egészségügyi képesítéssel rendelkező személy adja ki a fogvatartottaknak.

A CPT 2003-ban tett látogatása alkalmával az egyik ellenőrzött bv. intézet vonatkozásában olyan megállapítást tett, hogy a meglévő egészségügyi létszám nem elegendő a fogvatartottak ellátásához. Ebben a tekintetben a CPT küldöttsége számos panaszt kapott a fogvatartottaktól az orvoshoz és az ápolókhoz, és különösen a fogorvoshoz jutás késedelmessége miatt.

A személyi állomány viszonyulása a fogvatartottakhoz:

A személyi állomány viszonyulása a fogvatartottakhoz a bánásmód egyik legkényesebb területe. A napi folyamatos kapcsolatból eredően a legtöbb súrlódási felület itt keletkezik (fogdaórség, bv. körletfelügyelők stb.). A fogvatartottak minden feszültségüket, vélt vagy valós sérelmeiket itt vezetik le. A személyi állomány tűrőképessége sem mindig megfelelő, de az is előfordul, hogy a hozzáállásuk sem kielégítő. Egy-egy „beszólás” könnyen minősülhet megalázó bánásmódnak, de olyan is előfordul, hogy az ör eleve durván viselkedik egy-egy fogvatartottal, vagy általában a fogvatartottakkal szemben. A durva, esetenként megalázó hangnemet nehéz tetten érni, ezért az ilyen panaszok vizsgálata során általában nem lehet megállapítani a megalázó bánásmódot, de akad ezzel ellentétes példa is.

A durva bánásmóddal kapcsolatos panaszok sokasodása miatt az ügyész jelzéssel élt az egyik bv. intézet parancsnoka felé. Ugyanezen bv. intézet tekintetében a CPT is felhívta a figyelmet arra, hogy a vezetés egyértelműen hozza az őrszemélyzet tudomására: a fogvatartottak testi bántalmazása és szóbeli sértegetése, továbbá a fogvatartottakkal szembeni tiszteletlen vagy provokatív magatartás elfogadhatatlan, ennél fogva a magyar hatóságok vizsgálják felül az ellenőrzött bv. intézetben szolgálatot teljesítő személyi állomány képzési szükségleteit. A bv. intézet parancsnoka a szükséges intézkedéseket megtette, egyes felügyelők ellen büntető feljelentést tett, és megfelelőbb vezetőt ne-

vezett ki az adott területre, az intézkedések hatására a rend helyreállt, azóta ilyen panaszok nincsenek.

● Ebbe a körbe tartozik a kényszerítő eszközök alkalmazása is. A tapasztalatok szerint a fogvatartói állomány általában csak ritkán alkalmaz kényszerítő eszközöket, ezen esetek szinte 100%-a jogszerű. Kényszerítő eszközöket inkább az elfogás során alkalmaznak, amikor legtöbbször sérülések is keletkeznek. Ilyen esetekben a rendőrségi fogdába történt befogadást követően a bv. felügyeleti ügyészt értesíteni kell. Ez az értesítés néhány fogda részéről időnként elmaradt, az ügyész ellenőrzései során vagy egyéb forrásokból értesült sérült fogvatartott befogadásáról. Ilyen eseteket a CPT is feltárt és felhívta az illetékes hatóságokat, hogy maradéktalanul teljesítsék értesítési kötelezettségüket. Hiszen az ügyész értesítése fontos törvényességi garancia.

● A CPT minden ellenőrzés során azt is vizsgálta, hogy miként alakult a bv. intézetből rendőrségi fogdára való kiadás, ilyen esetekben a visszafogadáskor történik-e orvosi ellenőrzés. A CPT nyomatékosan felhívta az érintett hatóságok figyelmét, hogy a rendőrségi fogdára való kiadás csak a legszükségesebb esetekben, a legminimálisabb időre történjék. A kiadást szigorúan nyilván kell tartani.

● Ügyészi vizsgálat is megállapította, hogy a rendőrségi fogdára hosszabb időre történt kiadás során a fogvatartott jogai súlyosan sérültek, melynek a legfőbb oka az volt, hogy a kiadás során a két szerv nem informálta megfelelően egymást (például a gyógykezelés, ételmezés, kapcsolattartás tekintetében).

● A törvényes bánásmód körébe tartozik a fogvatartó és a fogvatartott közötti tiltott kapcsolat is, melynek legsúlyosabb formája a korrupció. Korrupciós cselekmények miatt a fogvatartó szervek vezetői büntető feljelentést tesznek. A feljelentések egy része ítélettel zárul. Az ítélettel záruló néhány eset azonban nem tekinthető megnyugtatónak, mert e téren jelentős mértékű a látencia. A CPT is ajánlást tett a magyar hatóságoknak: hozzák a vezetők és a beosztottak tudomására, hogy a fogvatartottaktól előnyök elfogadása vagy kérése tűrhetetlen, és súlyos szankciókat von maga után. Nyomatékosan hívják fel a figyelmet arra, hogy a fogvatartotti jogok biztosítása nem függhet a felkínált előnyöktől.

A fogvatartottak egymás közötti viszonyainak kontrollálása:

● A bánásmód egyik fontos területe, hogy a személyi állomány miként képes megakadályozni a fogvatartottak egymás sérelmére elkövetett cselekményeit. A Rendfenntartó Erők Magatartási Kódexének 2. cikke is előírja, hogy a tisztviselők kötelesek védelmezni az emberi méltóságot és minden személy emberi jogait.

● Tudvalévő, hogy a zárakak belső világától nem idegen az erőszak és a gyengébbek kihasználása, ezért a fogvatartottakkal foglalkozó személyi állománynak mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy a fogvatartottak ne bántalmazzák, sanyargassák egymást, ne kényszerítsék a gyengébbeket akarattal ellentétes cselekvésekre (csicskáztatás stb.), ne vegyék el a gyengébbek személyes tárgyait. A szakemberek számára az is ismert, hogy ezek a cselekmények többnyire rejtve maradnak, a sértettek nem mernek jelentést tenni. Emiatt az ügyészekhez is kevés ilyen panasz jut el.

● A tapasztalatok azt mutatják, hogy az ilyen cselekményeket a legjobban úgy lehet megakadályozni, ha a személyi állomány a zárakak személyi összetételét gondosan vá-

lasztja meg, és állandóan figyelemmel kíséri annak alakulását, valamint a legkisebb jel esetén azonnali intézkedéseket tesz.

Amennyiben a személyi állomány nem képes megakadályozni a fogvatartottak közötti erőszakot, vagy meg sem kísérli azt, akkor szándékosan vagy akár gondatlanul is embertelen bánásmódot valósít meg.

A napi elfoglaltságok biztosításának színvonala:

A fogvatartás minőségének egyik fontos jellemzője az, hogy a fogvatartottak részére tudnak-e napi elfoglaltságot biztosítani – ha igen: milyen – , avagy egész napi tétlenségre kényszerítik őket.

A jogszabályok előírják, hogy a fogvatartottak részére legalább napi egy óra szabad levegőn tartózkodást kell biztosítani. Az ügyészi vizsgálatok több esetben megállapítottak olyan hiányosságot, hogy egyes rendőrségi fogdáknak esetenként elmaradt a szabad levegőn tartózkodás, vagy az előírt egy óránál kevesebb időt biztosítottak. Ilyenkor a vezetők a személyi állomány hiányára, illetve más feladatokra hivatkoztak. Ezek a hivatkozások nem fogadhatók el, ugyanis a jogokat biztosítani kell, az ehhez szükséges feltételeket szintén biztosítani kell. A CPT is meghatározza, hogy a rendőrségi fogdáknak elhelyezett valamennyi fogvatartott számára minden egyes nap legalább egy óra szabadtéri mozgást, továbbá bizonyos más tevékenységi formákat is kell biztosítani a teljes tétlenség rossz hatásai miatt.

A CPT több jelentésében is kifogásolta, hogy a bv. intézetekben, különösen az előzetesen letartóztatottak részére, nem biztosítanak naponta megfelelő zárkán kívüli elfoglaltságot, ezzel a fogvatartottakat tétlenségre kényszerítik. A CPT napi 6-8 óra elfoglaltságot tart megfelelőnek. Legutóbbi jelentésében is ajánlja, hogy fejleszteni kell a tevékenységi programokat, jobban ki kell használni a meglévő lehetőségeket.

Ismeretes, hogy a rendőrségi fogdáknak és a bv. intézetekben is az előzetesen letartóztatottak részére kevés napi programot lehet biztosítani, nincsenek meg az ehhez szükséges helyiségek, tárgyi és személyi feltételek. Ez a körülmény azonban nem lehet felmentés az alól, hogy ennek megváltoztatása érdekében az illetékes vezetők semmilyen intézkedést ne tegyenek. Sajnos olyan ellenőrzési tapasztalatok is vannak, hogy a meglévő lehetőségeket sem használják ki kellőképpen. Például a sétaudvarokat sportolás céljára is ki lehetne használni, vagy az előírt napi egy óra szabad levegőn tartózkodáson túl, ha arra lehetőség van, többet is lehetne biztosítani, a közösségi helyiségekben programokat lehetne szervezni stb.

Az elítéltek részére jóval több napi elfoglaltságot biztosítanak a bv. intézetekben, de ezek a programok az elítélteknek csak bizonyos százalékát érintik (munkáltatás, szakképzés, iskolai oktatás, szakkörök stb.). Az elítéltek egy része semmilyen elfoglaltságban nem vesz, vagy nem vehet részt. A helyzet javítása érdekében minden intézkedés üdvözlendő, még akkor is, ha egy-egy újabb program csak 10-15 elítélt részvételét biztosítja.

A bánásmód elveinek figyelembe vételével megállapítható, hogy a fogvatartottak tétlenségre kényszerítése nem tekinthető emberséges bánásmódnak, mivel a tétlenség ellentétes a természetes emberi szükségletekkel. Ezért az illetékes vezetőknek mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy a jelenlegi helyzeten folyamatosan javítsanak.

Ennek jegyében ajánlja a CPT is, hogy a magyar hatóságok vizsgálják felül a nevelők és a szociális ügyintézők szerepét.

A fogvatartotti jogok biztosításának színvonala:

A fogvatartotti jogok köréből a legtöbb panasz a kapcsolattartás biztosításának hiányosságaira irányul. A fogvatartottak az ügyészekhez gyakran terjesztenek elő olyan panaszokat, hogy a leveleket késve kapják meg, nem biztosítják a telefonálási és látogatási lehetőségeket. A panaszok jelentős része megalapozott, de a vizsgálatok során az egyes rendőri szervek gyakran egymásra mutogatnak. A fogdaszemélyzet kimutatja, hogy ők időben továbbították a levelet az előadóhoz. Az előadó arra hivatkozik, hogy a segédhivatal továbbítja késve a levelet. Senki sem érzi azonban magát felelősnek. A látogatás elmaradását az előadók azzal magyarázzák, hogy a fogvatartott vagy a hozzátartozó nem kérte, illetve nem érte el a hozzátartozót. A telefonálás legtöbbször azért marad el, mert az ellenőrzésre az előadó nem ér rá.

A CPT is ajánlotta legutóbbi jelentésében, hogy a rendőrségi fogdáknak elhelyezett fogvatartottak esetében javítani kell a kapcsolattartási lehetőségeket.

Az említett hiányosságok 2005. januárjától csökkenni fognak, mivel az előzetesen letartóztatottak csak két hónapot tartózkodhatnak rendőrségi fogdán, de e két hónap alatt is biztosítani kell a jogokat. Mindenekelőtt az előadókkal tudatosítani kell, hogy a kapcsolattartási jogok függetlenek a büntetőeljárástól, nem lehet azokat az eljárásnak alárendelni, továbbá a fogvatartottaknak a kapcsolatoktól való megfosztása embertelen bánásmódnak minősül.

A fogvatartottak ügyei, kérelmei, panaszai intézésének színvonala:

A szabadságától megfosztott személynek nincs lehetősége arra, hogy ügyeit ugyanúgy intézze, mintha szabad lenne. Emiatt – különösen a letartóztatás kezdeti szakaszában – gyakran fordul segítségért a fogvatartó személyhez. A fogvatartás során is gyakran nyújtanak be a fogvatartottak különböző kérelmeket és panaszokat.

A kérelmek és panaszok intézését, határidők megjelölésével, jogszabályok szabályozzák. A határidők betartása mellett azonban nagyon lényeges az is, hogy az illetékes vezetők és beosztottak milyen alapossággal és milyen lelkiismeretesen intézik az ügyeket. Több olyan panasz jut el az ügyészekhez amiatt, hogy a kérelmet vagy panaszt csak formálisan intézik, tesznek ugyan valamilyen intézkedést, de az már mellékes, hogy annak van-e értékelhető eredménye.

Esetenként előfordul, hogy a fogvatartottak olyan kérelmekkel fordulnak az ügyészhez, amelyeket nevelői szinten kell intézni. Amikor az ügyész ezt közli a fogvatartottal, akkor azt válaszolja, hogy erről nem volt tudomása. Olykor az a válasz, hogy nem ismeri a nevelőjét. Még ha ezen válaszok valóságtartalma esetenként megkérdőjelezhető, akkor is el kell gondolkodni a jelenségről.

Összegzés

Természetesen a CPT is és az ügyészség is tisztában van azzal, hogy az objektív körülmények megváltoztatása, javítása jelentős összegekbe kerül, és időtartama is jelentős lehet. Ennek ellenére helyeselhető az ügyészség azon álláspontja, hogy a hiányos-

ságokat fel kell tárni, a problémákat nevükön kell nevezni, annak érdekében, hogy a felszámolásukhoz a megfelelő tervet el lehessen készíteni, és az éves költségvetés tervezésekor lépésenként előre lehessen haladni.

Hasonló álláspontot képviselnek a már idézett nemzetközi kézikönyv szerzői is, amikor kijelentik, hogy „még ha nehéz is lényegi változásokat eszközölni a fizikai körülményekben nagyobb befektetés nélkül, nem szabad a fogvatartottakat olyan körülmények között tartani, melyek ellentmondanak az emberi jogoknak és az emberi méltóságnak”.¹³

A bánásmóddal kapcsolatban azonban számos olyan szubjektív hiányosság is tapasztalható, amelyek nem függhetnek az anyagi viszonyoktól. Ezek megváltoztatása nem pénzkérdés. Mindenekelőtt a vezetői állomány fogvatartással kapcsolatos ismereteinek és szemléletmódjának színvonalán kell lényeges javulást elérni, különösen a rendőri állomány tekintetében. Az állomány folyamatos képzése is fontos követelmény. A folyamatos képzés mellett a folyamatos és lényegre törő ellenőrzés is ugyanilyen fontossággal bír.

Végezetül a szerzők azt ajánlják a fogvatartásért felelős vezetőknek és személyi állományuknak, hogy az adott esetben képzeljék magukat a fogvatartottak helyébe. Próbálják átérezni, hogy egy-egy helyzetet, mint virtuális valóságot, miként élnének meg, ha ők lennének azok szenvedő alanyai. Feltételezve, hogy mindenkinek empatikus érzelmei lesznek saját maga iránt, így vélhetően a fogvatartottakkal szemben is empatikusabbak lesznek. Mindezek eredményeképpen is javulhat a bánásmód színvonala.

Ezt a véleményt képviselik a nemzetközi kézikönyv szerzői is, amikor azt írják, hogy „a fogvatartottak elhelyezéséért felelős vezetők számára fontos lehet mindig emlékezni rá, hogy a fogvatartottak számára a cella az otthon. Elképzeltetik, hogy ők laknak a cellában, és meggondolhatják, mi lenne számukra a legfontosabb azok között a körülmények között, milyen változtatásokat lehetne eszközölni viszonylag alacsonyabb költségekkel, vagy mi lenne számukra a legkellemetlenebb a cellában. Ilyen hozzáállással olyan döntéseket hozhatnak, melyek a meglévő infrastruktúrát a lehető legjobban kihasználják, és tudni fogják, hol kell meghúzni a vonalat.”¹⁴